

811.163.41'367::373.32

811.163.41'367.623

<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.1.10>**МАЈА П. ИВАНОВИЋ***

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Оригинални научни рад

Примљен: 1. 4. 2023.

Прихваћен: 26. 4. 2023.

ПРИДЕВСКЕ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ У ТЕКСТОВИМА МЛАЂИХ ОСНОВНОШКОЛАЦА

Синтаксички развој на школском узрасту је комплекснији и суптилнији него у периоду активног развоја синтаксе. С обзиром на то да укључивање зависних клауза у структуру управне реченице имплицира виши ниво синтаксичког развоја, последњих година има све више радова посвећених анализи зависнослужених и вишеструко сложених реченица у текстовима школске деце. У раду се анализира продукција придевских релативних клауза у писаном дискурсу ученика од првог до четвртог разреда основне школе будући да се приликом процене степена синтаксичке зрелости текстова као кључно обележје искристалисала управо продукција зависних клауза адјективног типа, које су међу најсложенијим реченичним конструкцијама. Иако корпусне студије показују да деца с продукцијом односних реченица почињу око треће године, потпуна овладаност овом врстом конструкција постиже се тек много касније након поласка у школу. У истраживању је учествовао 181 ученик, а укупно је анализирано 543 текста различитог жанра (дескриптивни, наративни и експозиторни и/или аргументативни) у којима је продуковано укупно 226 релативних клауза с придевском вредношћу. Релативне клаузе су анализирани према критеријуму рестриктивности/нерестриктивности, те у односу на врсту формалних обележја ових реченица. Резултати показују да су деца на свим испитиваним узрастима продуковала више односних реченица у функцији атрибута као и то да су их највише укључивала релативизатором *који* у структуру хијерархијски више јединице.

Кључне речи: каснији синтаксички развој, синтаксичка зрелост, придевске релативне реченице, рестриктивност/нерестриктивност, релативизатори.

Увод

Развој језика на школском узрасту често се означава као секундарни. Тиме се не умањује значај касније фазе језичког развоја, већ се секундарно односи на даље напредовање детета кроз граматику и лексикон матерњег језика (Ивановић

---

* majapivanovic@gmail.com

2021: 129). Синтаксички развој у школском периоду много је комплекснији и суптилнији него у фази активног развоја синтаксе. Ова чињеница је допринела томе да они који уочавају, прате и истражују промене у језику прецизније квантификују нивое достигнутог језичког развоја на различитим узрастима. Има много начина на које је могуће измерити колико је дете напредовало у савладавању структуре матерњег језика. Најчешћа мера је дужина исказа, тј. број речи или морфема које деца продукују у реченици. Осим тога, већина аутора развоја синтаксе на школском узрасту анализира са аспекта синтаксичке зрелости (тј. сложености), која се најчешће означава као способност за продуковање сложених синтаксичких конструкција. Она се уобичајено конкретизује преко индекса сложености чије се најважније обележје односи на формирање зависних клауза и њихово укључивање у више хијерархијске јединице (Силва и др. 2010).

Сви покушаји да се синтаксичка сложеност квантификује задржали су се на испитивању синтаксичких обележја текста на нивоу реченице (Бирс/Нађи 2011). Најдаље је у мерењу степена синтаксичке зрелости отишао Хант. Хант је своје мере засновао на запажањима учитеља и наставника да ученици на старијем узрасту пишу реченице које се разликују од оних које продукују деца у нижим разредима основне школе не само у речнику и садржају, већ, пре свега, у синтакси (Хант 1970). Сматра се да се синтаксичка зрелост повећава с узрастом и временом проведеним у школској клупи, али и да варира у зависности од језичког израза (писани или говорни). Како школска деца сазревају и синтакса њихових исказа се усложњава. Реченице које формирају постају разноврсније и у већој мери прилагођене комуникативном циљу који треба да испуне. Битне синтаксичке промене у школском периоду дешавају се најчешће на унутарреченичном плану – промене се свode на то да се реченични конституенти, чији су експоненти у претходном развојном периоду биле речи и једноставније не-предикативне конструкције сада формирају помоћу сложенијих структура као што су зависне клаузе (Кармилоф-Смит 1986, према Ивановић 2021: 90). Бројни истраживачи су дошли до резултата којима се недвосмислено потврђује да се дужина реченице мења с узрастом те да употреба зависних клауза указује на развијенију синтаксу (Ниполд 1998); другим речима, продукција исказа у којима се јавља једна или више зависних клауза указује на виши ниво синтаксичког развоја при чему, ипак, не треба заборавити да се зависне клаузе међусобно разликују по степену укључености у главну клаузу. Имајући ово у виду, у раду ће се анализирати употреба придевских односних реченица у писаном дискурсу ученика од првог до четвртог разреда основне школе. Њихово формирање унутар комуникативне реченице је отежано чињеницом да се оне организују око одређене лексеме и на тај начин се и суштински и формално уклапају у структуру управне реченице, чиме се комуникативна реченица истовремено и усложњава и продужава. Хант (1965) наводи да се код школске деце за осам година, од краја првог образовног циклуса па до окончања средње школе удвостручи употреба релативних клауза.

О односним реченицама (структура, функције, обележја)

У српском језику, као и у већини осталих, сам назив односне (релативне) клаузе изведен је од речи *релација* или *однос*, што представља основу сложене степена мишљења (Кордић 1995: 15); њихово име упућује на то да нешто повезују, да се односе на неки именички конституент у главној реченици, на неку именицу коју модификују и иза које стоје у клаузи. Односне реченице су конструкције које чине зависни конституент (члан) именичке синтагме и налазе се иза управне, тј. главне речи у тој синтагми. Функција придевских релативних клауза уско је повезана с чињеницом да постоје два типа ових реченица – рестриктивне и нерестриктивне (обавезне и необавезне). Ова подела се темељи на односу који постоји између релативних клауза и управне речи именичке синтагме коју модификују (Јанковић 2016: 104). Нерестриктивне релативне клаузе такође имају функцију постноминалног модификатора али оне, за разлику од рестриктивних, не пружају никакву битну, него, напротив, додатну информацију везану за управну реч именичке синтагме коју модификују (Јанковић 2016: 106).

С обзиром на то да се придевском релативном клаузом пружа информација о именици, именичкој синтагми или заменици она се употребљава у функцији атрибута (модификатора) и апозитива. У атрибутској функцији је када ограничава и сужава значење именичке јединице и на тај начин је, у суштини, идентификује. Тада односна реченица има рестриктивну функцију у односу на именички појам који модификује сужавајући њен референтни потенцијал. Атрибутске релативне клаузе одређују неку именицу или именичку заменицу у главном делу зависносложене реченице онако као што то у простој реченици чини атрибут (Пипер/Клајн 2014: 493). Опсег зависности релативне клаузе од управног дела реченице би се могао дефинисати као ужи јер овде клауза зависи само од једног члана управне реченице, што доводи до тога да односне реченице имају најчешће придевску вредност (Пипер/Клајн 2014: 493). Оне односне реченице које немају рестриктивну функцију већ дају неку додатну информацију за оно што модификују, имају функцију апозитива. Нерестриктивне релативне клаузе одређују именичку синтагму или ситуацију која је исказана у главној реченици доносећи детаљне информације о томе без ограничавања њиховог референтног потенцијала (Шмитке-Боден/Дизел 2019). Оне се од остатка реченице одвајају зарезима, могу се изоставити а да се тиме не нарушава значење које реченица има, нити информација која се у реченици износи. Рестриктивне (атрибутске) се не могу изоставити јер би значење без њих било нарушено (Јанковић 2016: 120). У суштини, атрибутске и апозитивне клаузе су админалне клаузе, а у традиционалној синтаксичкој терминологији зову се односне (релативне) реченице (Пипер/Клајн 2014: 495).

Према неким ауторима, рестриктивне релативне клаузе на семантичком нивоу представљају конструкције које садрже именичку синтагму која је идентична оној у главној реченици (Антинући и др. 1979). Два обележја су карактеристична за структуру односне реченице: једно је синтаксичка функција дела

главне реченице који представља лексичко језгро односне реченице, тј. реч или конструкција коју односна реченица модификује, а друго је функција недостајућег елемента који се актуализује односном реченицом, тј. фокус релативне клаузе (Дизел/Томазело 2005). Рагуж (1994) сматра да су све односне реченице према синтаксичкој функцији одредбене и да се актуализују у функционалној перспективи, тј. да се проблем обавезности/необавезности решава у конкретној комуникативној ситуацији и да зависи од саговорникових знања и потреба. То значи да релативне клаузе могу бити одредбене обавезне и одредбене необавезне из чега би се могло закључити да аутор има на уму прагматичке, а не синтаксичке разлике. Пипер и Клајн (2014) у зависносложене реченице са факултативном клаузом свтавају оне са одредбеном клаузом, а које се међу собом могу поделити на атрибутске, апозицијске и адвербијалне, при чему се прва два типа везују за односне клаузе (Пипер/Клајн 2014: 495). За релативну реченицу карактеристична је функција коју као врста речи обављају придеви, па стога и применом функционалног критеријума заузима посебно место у систему зависних реченица (Кордић 1995: 24).

Везничка средства којима почињу односне клаузе зову се релативизатори, а то су: придевске односне заменице *који*, *какав* и сл., именичке односне заменице *ко*, *шта* и односни заменички прилози у функцији везника *где*, *одаке*, *када*, као и везник *што* у споју с личном заменицом (Пипер/Клајн 2014: 501). Рагуж, даље, разликује релативне клаузе са везницима *који* и *што* на тај начин што *који* упућује само на именску реч – антецедент, док *што* упућује на конкретан садржај главне реченице (Рагуж 1994). Атрибутске клаузе су често уметнуте у главни део сложене реченице (нпр. Човека *који те је поздравео* добро познајем); употребљавају се готово увек после антецедента мада су забележени и примери у којима се продукују испред управног дела (нпр. *Кома си потребан*, тај ће те наћи) када би се кореферентни елеменат (тај) оправдано могао назвати постцедентом (Пипер/Клајн 2014: 502).

С обзиром на то да је једна од сложенијих мисаоних категорија – категорија релације настала уочавањем различитих односа међу предметима и појавама у ванјезичкој стварности, убраја се међу најапстрактније категорије (Кордић 1995: 17). Релативне реченице, због великог броја граматичких и лексичких елемената које садрже, захтевају значајну количину когнитивних ресурса за обраду, што заузврат у већој мери оптерећује радну меморију. Општеприхваћена је тврдња да су се неке врсте односних реченица показале захтевнијим за обраду и усвајање од других. Такве су реченице у којима је односна клауза уметнута унутар главне клаузе. Према принципу захтевног конституента – *heavy constituent principle* (Хоукинс 1994, према Рамонда 2012: 35), постоји тенденција да језици конституенте који су комплекснији за обраду смештају иза главне именице. Као резултат тога, већина светских језика има редослед именица + релативна клауза (Рамонда 2012: 35).

Истраживање

Циљ истраживања је био да се испита употреба придевских релативних реченица у различитим типовима текстова ученика млађег школског узраста и утврде евентуалне разлике у подтипovima ових реченица у односу на њихову обавезност/необавезност, те у односу на врсту релативизатора (заменица, прилог или везник) којима се релативне клаузе уводе у структуру главне реченице. Да би се постављени циљ испунио, потребно је било да се одговори на два истраживачка питања: прво, колика је учесталост придевских релативних реченица са рестриктивном и нерестриктивном функцијом у текстовима; друго, која су најчешће продуквана обележја ових клауза – да ли су то заменице, прилози или везник. Из овога је проистекао шири циљ у виду идентификовања поузданих и мерљивих показатеља развоја писаног језика на српском говорном подручју.

Испитаници и методологија

У истраживању је учествовао 181 ученик, а укупно је анализирано 543 текста различитог жанра (дескриптивни, наративни и експозиторни и/или аргументативни) у којима је продуквано укупно 226 релативних клауза са придевском вредношћу. Сваки ученик је писао по три текста – по један наративни, дескриптивни и експозиторни (I и II разред) или аргументативни (III и IV разред).

Сваки ученик је добио исти задатак – да током једног школског часа напише текст на задату тему. Сви су добили писано упутство са општим смерницама и темом, које им је омогућавало да самостално одаберу наслов и оно о чему ће писати. Како би се припремили за анализу, радови су пребачени у дигиталну верзију. Текстови су упаривани према шифри коју је добио сваки ученик. Квантитативна анализа је подразумевала издвајање свих релативних реченица које су се јавиле у текстовима, док се квалитативна анализа односила најпре на одвајање оних са придевском вредношћу, а затим на утврђивање да ли је реч о рестриктивној или нерестриктивној функцији, те њихово разврставање према најчешћем типу релативизатора који се јавља у текстовима. Тематска и жанровска разноврсност значајно је обогатила корпус и створила услове за појаву већег броја различитих типова реченица, укључујући и односне. Резултати су представљени параметрима дескриптивне статистике (аритметичка средина, минималне и максималне вредности).

Резултати са дискусијом

Покушавајући да одреде ток и параметре каснијег синтаксичког развоја као и да објасне чињенице које се односе на развој писане синтаксе током школског периода, истраживачи каснијег језичког развоја су испитивали разумевање и продукцију зависних клауза. Поредак којим се усвајају зависне клаузе још увек

у сербокроатистици стоји као отворено питање. Ипак се, кад је реч о односним реченицама, са сигурношћу може рећи да, иако се јављају око треће године, до потпуног овладавања овом врстом зависних клауза долази тек у школском узрасту (Мохарић/Хржица 2019). Комплексна структура релативних клауза се огледа у томе што се оне у највећем броју случајева формирају као уметнуте, прекидајући ток главне реченице, за шта је потребан напреднији језички развој (Ивановић 2021: 105). Будући да је реч о далеко сложенијим конструкцијама од оних које је дете користило до поласка у школу, њихово савладавање у правом смислу те речи траје више година. О њиховом постепеном усвајању до потпуне интеграције у хијерархијски вишу јединицу говоре и резултати према којима се продукција односних реченица у писаном дискурсу постепено и стабилно повећава с узрастом деце (Табела 1).

Табела 1. Број односних клауза у текстовима ученика млађег школског узраста (%)

Разред (N)	Односне кл. (%)
I разред	23 (10.18%)
II разред	46 (20.35%)
III разред	56 (24.78%)
IV разред	101 (44.69%)

У текстовима ученика првог разреда продуковане су само 23 односне реченице адјективног типа од којих су 22 у служби атрибута, а само једна у функцији апозитива уз другу реченицу. Примери атрибутских односних реченица из поткорпуса текстова ученика првог разреда: Тај доживљај је био у радњи *која се зове „Идеа“*. Моја омиљена играчка је пони *који има кућицу*. Пила сам сокић *који ми је бака купила*. Тај ратник има и оклоп *који је тврд*. Има мини хаљиницу и крила *која су дугачка*. Пример апозитива уз другу реченицу: На њеној мајици пише алавју, *што значи волим те*.

Дизел и Томазело (2000) сматрају да деца у процесу активног синтаксичког развоја (од друге до пете године) усвајају релативне клаузе постепено, примењујући стратегију *од дна ка врху* тако што продукују нове конструкције с релативним реченицама на основу једноставнијих сличних конструкција којима су већ овладала. Када деца почну с формирањем релативних клауза она, у ствари, користе граматичке конструкције (а не апстрактне стратегије обраде) у којима се одређеној форми придружује неко значење. У том смислу, најраније релативне клаузе су са семантичког аспекта просте и формиране од конструкција којима су деца претходно већ овладала (Дизел/Томазело 2000: 142), на пример: *То је шећер који иде ту* и сл. Иако су такве реченице у формалном и синтаксичком смислу

најчешће састављене од два предиката, у семантичком смислу оне представљају јединствен исказ (Дизел/Томазело 2005). С обзиром на то да Дизел и Томазело анализирају појаву релативних реченица код деце у говорном изразу дакле, у раној фази језичког развоја, овде треба истаћи да се развој способности за писану продукцију у значајној мери ослања на говорење, у смислу да се и у текстовима седмогодишњака који су тек формално започели процес описмењавања највише појавило једноставнијих типова релативних клауза. У суштини, конструисање релативне реченице код најмлађих испитаника формално подсећа на слагање напоредних конструкција – релативна реченица се у суштини не укључује у ток главне реченице, него се на њу надовезује, као што се уланчавају независне клаузе у напореднословеним конструкцијама. Односне реченице које су формиране на овакав начин јављају се и у текстовима старије деце, али највећи број њих се јавља на млађем испитиваном узрасту. Из овога се може заључити следеће: најпре се усвајају просте, једноставније конструкције у писању (Московљевић 1989), а када се почне са формирањем реченица састављених од два или више предиката, најпре се конструишу независнословене да би, док не овладају структуром зависнословене реченице, деца најпре продуковала оне које у свом саставу имају зависне клаузе чије укључивање у структуру главне реченице формално личи на слагање напоредних клауза (Дизел 2004).

У текстовима другог разреда регистровано је 46 релативних клауза са придевском вредношћу – 37 са рестриктивном функцијом и 9 са нерестриктивном функцијом; атрибутске: *Зими људи једу зимницу коју су припремили у јесен. Књига која ми се највише свидела је „Пеђа и вук“.* После док смо се враћали ја сам у мој блокчић написао једну велику тајну коју нико не зна. Коначно је дошао дан када је био мој рођендан. Понекад помислим да мој зека има неку моћ коју остале животиње немају. Клуб где смо тренирали звао се САНИ; апозитивне: *Добио је сестру Рушку, а са три године брата Милана који се родио прошлог четвртка и има 6 кила.* Кренули смо да правимо скоро сваки дан журку, али најбоља је била прва која је била *наш омиљени дан у животу.*

Специфичност атрибута у односу на друге синтаксичке функције је у чињеници да он није реченична функција, него синтагматска. То значи да се релативна клауза не укључује директно у надређену реченицу, него се уврштава у синтагму надређене реченице као именичка одредба (Кордић 1995: 25). Наведено својство је разлог због чега се адјективне зависне клаузе сматрају једнима од насложенијих за усвајање, а из примера се може уочити да деца са осам година започињу продукцију таквих уметнутих односних реченица.

За рестриктивни тип односних реченица је карактеристично да сужава опсег референата именске речи, док нерестриктивни не утиче на опсег референата. Док је рестриктивна зависна и у синтаксичком и у семантичком смислу, нерестриктивна реченица је само формално зависна, тј. она нема синтаксички однос према свом антецеденту (Кордић 1995: 28), те их често називају псеудо-зависним (Табаковска 1985: 22–23), или их сматрају само једном од варијаната

напоредно сложених реченица (координираних) (Рохрер 1971: 211). О’Трејди (2011) развојну путању појединих конструкција у језику објашњава начелом комплексности (*difficulty principle*), према коме тешкоће у обради утичу на овладавање појединих конструкција и значења која им се приписују, што може да отежа њихову употребу. Он истиче да су чиниоци који су битни за објашњење поступности усвајања релативних клауза истакнутост референта главне именице унутар релативне клаузе, степен зависности релативне клаузе од антецедента, те фреквентност ових конструкција у улазној грађи која се детету пружа (О’Трејди 2011).

Табела 2. Број рестриктивних и нерестриктивних односних клауза у текстовима ученика

Разред/N	Рестриктивне	Нерестрикт.	АС (P+Нр)	Мин/Макс.
I разред (49)	22	1	0.16	0/0.67
II разред (44)	37	9	0.35	0/1.67
III разред (42)	54	2	0.44	0/1.67
IV разред (46)	72	29	0.73	0/2.00

Трећи разред је продуковао 56 придевских релативних реченица од којих је само једна употребљена као апозитив (Не бих волела да променим школу због јако добрих наставника *који се брину за све.*) и једна као апозитив уз другу реченицу (*У стану имам мало места што није случај са кућом.*) Остале (54) су употребљене у функцији атрибута, на пример: Била сам на часу гимнастике када је жена *која нас тренира* објавила да ћемо имати приредбу у спортском центру „Шумице”. Околина *у којој живим* је лепа, има дрворед и пуно зеленила. У њему имам две рибице *које сам добила за рођендан*. Желим да се преселим јер у кући *која је моја* могао би да радим шта хоћу, а то у стану не могу. Кад сам била мала сањала сам овај сан *који никад нећу заборавити*. Али овде имам другаре *какве тамо не бих имала* и др.

У текстовима које су писали ученици четвртог разреда приметан је значајнији пораст односних реченица, тј. укупно 101 од којих су 72 употребљене као атрибуту, а 28 као апозитив и једна као апозитив уз другу реченицу. Примери атрибутских реченица у поткорпусу текстова које су писали десетогодишњаци: На једном месту било је ситног камења *које је клизаво*. Притом, лето је једино годишње доба *у којем људи иду на море*. Моја улица са десне стране има једну велику рупу *која нема ограду*. Пун парк деце *која не могу да престану да се играју*, дочарава природу. Сликао сам се са пилотима *који су возили авионе* по-причао сам са њима и питао их какав је посао возити авионе. Зима је позната

по хладним данима и по животињама *које преспавају зиму*. Свађе *које буду* брзо прођу. Базен *у који је Каћа пала* био је дубок песто метра. Примери апозитивних реченица у четвртом разреду: Деца, *која једва чекају зиму*, излазе напоље и грудвају се белим снегом меким као маче. Зиме хладан ваздух штипка за образе правећи од њих црвене, мале лоптице, *које хладе цело тело*. То је рекла и мом брату Васи, *који пристаје на то*, али не и ја. У другом крају града би имали свој и већи стан, *где би можда имала и своју собу*, али та идеја за мене је суманута; и пример комуникативне реченице у којој имамо релативну клаузу као апозитив уз другу реченицу, али и једну са атрибутском функцијом (подвучена): Дрвеће које више нема ниједан лист клати се од јаког ветра, *што је још једна мала сличност између лета и зиме*.

Анализа односних клауза упућује на закључак да придевске односне реченице у писаном дискурсу имају путању развоја од једноставнијих предикативних конструкција које се прикључују, не и укључују у структуру главне реченице да би се постепено развијале у праве зависне клаузе које нарушавају ток главне реченице и чвршће се у њу уклапају, формирајући на тај начин праве зависносложене и вишеструко сложене реченице.

Такође, треба напоменути да се приликом анализе придевских релативних клауза није могао доследно испоштовати тип њихове везе с главном реченицом који се у правопису исказује двојако: атрибутска реченица се не одваја зарезом од главне реченице чиме се истиче чвршћа веза међу њима, а самим тим и њен обавезни карактер; односно, апозитивна реченица се одваја зарезом од главне чиме се сигнализира накнадно, тј. необавезно објашњење именице у главној реченици. Имајући у виду да деца на узрасту од седам до десет година, што нарочито важи за млађу децу у оквиру испитиваног узраста, нису показала довољно знања у вези са правилном употребом интерпункције, постојање/непостојање зареза није се могло узети као формални критеријум за одређење релативне клаузе као атрибутске или апозитивне. Тамо где интерпункција није могла бити од помоћи коришћени су други критеријуми за утврђивање функције односне реченице (на пример, да ли се њоме исказује додатно, необавезно својство именице, да ли је она већ претходно детерминисана неким другим средствима или није и сл.).

Одређење придевске релативне клаузе применом функционалног критеријума у највећем броју примера спроведено је тако да, уколико је реч о рестриктивној релативној реченици (једну/велику/тајну *коју нико не зна*), у том случају она заједно с именицом на коју се односи гради јединицу која као целина подлеже детерминацији да би тек тада именички појам и његова референција били потпуно одређени. С друге стране, уколико је реч о нерестриктивној релативној реченици, она не формира целину с именицом на коју се односи и која би на тај начин подлегала детерминацији (једну/велику/тајну/, *коју нико не зна*); пошто се прво примењује детерминација, именички појам и његова референција бивају потпуно одређени. Накнадна атрибуција, која се потом примењује, доноси

додатну информацију о именичком појму те у ствари има функцију апозитива (према Кордић 1995: 27).

Још једно од својстава релативне реченице јесте да је она постпонирана, тј. да се смешта иза речи на коју се односи. Типолошка чињеница је да се у језицима са распоредом *OV* (објекат-предикат) релативна клауза распоређује лево од главне именице (тј. испред ње), док се у *VO* језицима (који укључују *SVO*, *VSO* и *VOS* распоред) она позиционира десно од ње (тј. иза ње) (Антинући и др. 1979: 146–147). Леман (1973) је покушао да на основу типолошке поделе језика објасни позицију релативне реченице узимајући у обзир редослед примарних конституената. Он заступа становиште да језици поштују универзално правило према коме се модификатори постављају на супротну страну од основног синтаксичког конституента, а уз његов примарни пропратни елемент. На пример, примарни пропратни елемент глагола *V* је његов објекат *O* и обрнуто. Стога ће се у *VO* језицима модификатори именица постављати на страни насупрот оне на којој се појављује глагол. Будући да се *V* појављује лево од *O*, модификатори именице ће бити смештени десно од именице. Код редоследа *OV*, модификатори именица биће постављени лево од ње. Дакле, према овом принципу, будући да је релативна клауза модификатор именице, појавиће се у постноминалном положају у *VO* језицима, и у предноминалном положају у језицима са *OV* распоредом. С обзиром на то да штокавски стандарднојезички дијасистем припада типу језика чији се редослед примарних конституената у реченици може одредити као *SVO*, *VSO* и *VOS*, изворни говорници српског језика ће, у складу с наведеним тумачењем, продуковати релативне клаузе иза именице коју модификују, тј. десно од ње. Односне реченице са придевском функцијом из корпуса текстова ученика млађег основношколског узраста које су анализиране у овом раду, а што се може видети из примера који су дати као илустрација релативног атрибута и апозитива, у потпуности одсликавају овај принцип дистрибуције.

Осим тога што је зависна, што садржи реч, антецедент, на коју се односи, што је постпонирана, релативна реченица садржи и релативизатор. Термином релативизатор се обухватају све оне речи (релативна заменица, прилог, везник) иза којих следи односна реченица. Дакле, релативизатором се сигнализира увођење релативне клаузе. У корпусу текстова које су писала деца од првог до четвртог разреда основне школе, највише је придевска заменица *који* уводила односну реченицу. На пример, у I разреду је релативизатор *који* употребљен 21 пут, *кад* једном и *што* такође једном. У II разреду *где* се јавило 7 пута, *кад* 10, а *који* 29 пута. У трећем разреду је распоред следећи: *који* – 36, *кад* – 14, *где* – 5 и што – 1. У четвртог разреду су ученици највише употребили односну придевску заменицу у чак 90 релативних клауза, 7 пута прилог *где*, прилог *кад* 3 пута и *што* само једном (Табела 3).

Табела 3. Релативизатори у текстовима ученика млађег школског узраста (%)

Разред (N)	<i>који</i>	<i>кад</i>	<i>где</i>	<i>што</i>
I разред (49)	21	1	0	1
II разред (44)	29	10	7	0
III разред (42)	36	14	5	1
IV разред (46)	90	3	7	1
Укупно (%)	176 (77.88%)	28 (12.38%)	19 (8.41%)	3 (1.33%)

У корпусу који је анализиран поред релативизатора *који*, регистрован је значајнији број прилога *где* и *кад*. У свим примерима у којима су употребљени прилошки релативизатори, они су могли бити замењени релативизатором *који*. Да ли ће дете употребити један или други тип релативизатора, зависи од тога да ли релативна реченица има додатно прилошко значење – месно или временско. Укупно је таквих реченица било око једне петине – 12.38% и 8.41 % (Табела 3). Употребом прилога за место, односно време, уместо придевске заменице *који* наглашава се месни, односно временски карактер релативне реченице. Иако се у оваквим клаузама јавља додатно прилошко значење, све оне се везују уз именицу као њена непосредна одредба што значи да у највећем броју примера имају функцију атрибута, дакле рестриктивног су карактера. Заменица *који* у улози релативизатора конгруира са антецедентом у роду и броју. Својим морфолошким обликом може исказати било коју функцију унутар релативне реченице коју би замењени антецедент имао (Кордић 1995: 60). Рагуж (1994) наводи главну разлику у употреби између *који* и *што* – *што* не упућује на именичку реч (антецедент), већ сматра да он упућује на садржај главне реченице. Иако су везници и повезивачи само спољашње ознаке унутрашњег односа реченица, односне реченице с односним заменицама се подједнако јављају и у атрибутској и у апозитивној служби (Дероси 1966: 9–11).

Завршна разматрања

Упркос томе што утицај писаног језика преовлађује у данашње време, стицање и развијање компетенција потребних за његово адекватно коришћење остало је у великој мери *terra incognita* не само кад је реч о усвајању српског језика. Оваква ситуација је довела до потребе да се овај раскорак премости и утврде поуздани параметри за праћење развоја писаних способности. Један прилог томе представљају и резултати који су изнесени у овом раду. Крослингвистичка

истраживања пружају доказе да разлике у типолошкој припадности језика (која одређује да ли је реч о преноминалним или постноминалним конструкцијама) имају важну улогу у обликовању путање усвајања односних реченица. Редослед у јављању односних клауза одражава постепен процес усвајања конструкција од једноставнијих ка све сложенијим. Колико је једна конструкција једноставна/сложена, разликује се од језика до језика. Кад је реч о српском језику, и шире, о штокавском стандарднојезичком дијасистему, може се рећи да се релативне реченице у писаном дискурсу деце млађег школског узраста јављају на свим узрастима, уз напомену да се њихов број значајно повећава у четвртом разреду, на крају првог циклуса обавезног образовања. С обзиром на чињеницу да су релативне реченице придевског типа једне од најсложенијих за усвајање, анализирана је њихова продукција на основу које се може рећи да деца од седам до десет година у текстовима продукују већи број атрибутских релативних клауза у поређењу са апозитивним. Такође, кад је реч о релативизаторима који се јављају на почетку ових синтаксичких конструкција, запажање је да је највише заступљена придевска односна заменица *који* у поређењу са осталим везницима и повезивачима који су регистровани у корпусу.

Као општи закључак искристалисала се чињеница да продукција придевских односних клауза у континуитету расте током нижих разреда основне школе, док њихова синтаксичка комплексност почива на чињеници да се укључују у структуру главне реченице и на тај начин повећавају и број речи и број клауза у оквиру комуникативне реченице (Ивановић 2021: 132). С обзиром на то да у продукцији односних реченица постоји развојна поступност, степен усвојености односних реченица корелира са степеном синтаксичке зрелости текстова које пишу деца од првог до четвртог разреда основне школе. То значи да деца на старијем узрасту постепено напредују ка све сложенијој синтаксичкој структури текстова које продукују.

ЛИТЕРАТУРА

Антинући и др. 1979: F. Antinucci, A. Duranti, & L. Gebert, Relative clause structure, relative clause perception, and the change from SOV to SVO, *Cognition*, 7, 145–176.

Бирс/Нађи 2011: S. F. Beers, W. E. Nagy, Writing development in four genres from grades three to seven: syntactic complexity and genre differentiation, *Reading and Writing*, 24: 185–200.

Дероси 1966: Z. Derossi, Odnos između atributivnih rečenica i imenice u glavnoj rečenici, *Jezik*, 14 (1), 7–15. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/234677>, 27. 4. 2022.

Дизел 2004: H. Diessel, *The Acquisition of Complex Sentences*, *Cambridge Studies in Linguistics 105*, Cambridge: University Press, Cambridge.

Дизел/Томазело 2005: H. Diessel, M. Tomasello, A New Look at the Acquisition of Relative Clauses, *Language*, 81(4), 882–906.

Дизел/Томазело 2000: H. Diessel, M. Tomasello, The development of relative clauses in spontaneous child speech, *Cognitive Linguistics*, 11 (1/2), 131–151.

Хант 1970: K. W. Hunt, Maturity in School Children and Adults, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 35 (1), 1–67.

Хант 1965: K.W. Hunt, *Grammatical structures written and three grade levels* (Research Report No. 3), Champaign, IL National Council of Teachers of English.

Ивановић 2021: M. Ivanović, *O jezičkom razvoju u periodu proširivanja jezičkih kompetencija*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Јанковић 2016: Lj. Janković, *Analiza grešaka pri upotrebi nefinitnih klauza kod studenata anglistike*, Niš: Filozofski fakultet (doktorska disertacija).

Кордић 1995: S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska.

Мохарић/Хржица 2019: T. Moharić, G. Hržica, Sintaksičke i morfološke osobine atributnih odnosnih rečenica koje utječu na uspešnost njihove proizvodnje, *Logopedija*, 9 (2), 67–76.

Московљевић 1989: J. Московљевић, Разумевање и употреба реченица код десетогодишњака. *Књижевност и језик*, 2: 138–144.

Ниполд 1998: M. Nippold, *Later Language Development (The School Age and Adolescent Years)*, Texas: Austin.

О’Грејди 2011: W. O’Grady, *The Acquisition of Relative Clauses. Processing, typology and function*, John Benjamins Publishing Company.

Пипер/Клајн 2014: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска (II издање).

Рагуџ 1994: D. Raguž, *Odnosne rečenice s veznikom što*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Рамонда 2012: K. Ramonda, On Processing Relative Clauses in Head-final Languages: Evidence of coping mechanisms for working memory, *Polyglossia*, 22, 35–46.

Рохрер 1971: C. Rohrer, *Funktionelle Sprachwissenschaft und transformationelle Grammatik*, Munchen.

Шмитке-Бодел/Дизел 2019: K. Schmidtke-Bode, H. Diessel, The tipology of non-argument clauses, *Oxford Handbook of Clausal Embedding*.

Силва и др. 2010: M. L. Silva, V. Sanchez Abchi, & A. Borzone, Subordinated clauses usage and assessment of syntactic maturity: A comparison of oral and written retellings in beginning writers. *Journal of Writing Research*, 2(1), 47–64.

Табаковска 1985: E. Tabakowska, *Restrictiveness as a semantic and pragmatic property of English and Polish relative clauses*, Krakow.

Maja P. Ivanović

ADJECTIVE RELATIVE CLAUSES IN WRITTEN DISCOURSE OF SEVEN
TO TEN-YEAR-OLD CHILDREN

Summary

Syntactic development at school age is significantly more complex and subtle than in previous stages. Given that, the inclusion of dependent clauses in the structure of the main sentence implies a higher level of syntactic development. In recent years more and more works have been devoted to the analysis of complex and complex-compound sentences in school children's texts. The paper analyzes the production of relative clauses in the written discourse of students from the first to the fourth grade of elementary school, since the production of dependent clauses of the adjective type, which are among the most complex sentence constructions, is most often used when forming criteria for assessing the degree of syntactic maturity of texts. Although corpus studies show that children begin to produce related sentences around the age of three, complete mastery of this type of construction is achieved only much later after starting school. 181 students participated in the research, and a total of 543 texts of different genres (descriptive, narrative and expository and/or argumentative) were analyzed in which a total of 226 relative clauses with adjective value were produced. The produced relative clauses were analyzed according to the criterion of restrictiveness/non-restrictiveness, and in relation to the type of formal features of these sentences (pronoun, adverb or conjunction). The results show that children at all examined ages produced significantly more relative clauses in the function of attributes and that they mostly included them with the corresponding pronoun, which is a hierarchically higher unit in the structure.

Key words: later syntactic development, syntactic maturity, adjective relative clauses, restrictiveness/non-restrictiveness, relativizers.